

Жанна Завальна,

доктор юридичних наук, доцент,
завідуюча кафедрою
юридичних дисциплін
Сумської філії Харківського
національного університету
внутрішніх справ

УДК 340.111.5+342.74

**Використання
логіко-лінгвістичного методу
щодо визначення сутності поняття
«зобов'язання»**

На початковому етапі дослідження будь-якого явища перед науковцями виникає необхідність вирішити низку завдань, від яких залежить адекватне сприйняття нового знання про досліджуваний об'єкт чи явище в науковому середовищі зокрема, та в суспільстві в цілому. На нашу думку, основним завданням є побудова адекватних дійсності правових понять та категорій як важливих абстрактно-логічних форм відображення соціально-правової реальності. Слід підкреслити значення понять та категорій теорії права в синтезі юридичних знань, що виробляються всією науковою системою правознавства. Правові категорії сприяють об'єднанню правових знань, розрізнених у спеціальних правових науках, дозволяють розглядати правову форму суспільного життя з єдиної, загальної позиції, теоретично відтворити загальну картину і тим самим сприяти

цілісності пізнавальної діяльності в усіх галузях юридичної науки.

Також велике значення мають категорії теорії права у переміщенні знань зі сфери однієї науки у сферу іншої. Правові поняття початково розроблені в одній спеціальній науці та трансформувались із-за свого загальнонаукового значення в категорії теорії права, поширюються і на інші правові науки включаються як особливий варіант загальної правової категорії в їх понятійний апарат.

У вітчизняній правовій науці ще з кінця ХІХ ст., а потім і в радянські часи стосовно багатьох важливих питань, пов'язаних із тематикою методології тлумачення норм права висловлювали свої думки впливові вчені: К. Біндінг, Є. Васьковський, А. Екімов, І. Колер, М. Коркунов, П. Недбайло, В. Орлов, О. Піголкін, М. Перетерський, А. Черданцев, Г. Шершеневич та інші.

У сучасній українській юриспруденції роботу над термінологічним та категоріальним апаратом юридичної науки із розкриттям методології тлумачення здійснюють Н. Вітрук, Ю. Власов, О. Капліна, Б. Малишев, О. Москалюк, Н. Оніщенко, І. Сліденко, Ю. Тодика та інші. Проте слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку юридичної науки методологічним питанням конструювання побудови понятійного апарату приділяється недостатня увага. Зокрема це стосується такої категорії як зобов'язання.

Теоретичні питання зобов'язання розроблялись науковцями починаючи ще з римських часів. Пізніше у працях науковців цивілістів дореволюційної та радянської правової науки приділялась постійна увага питанню розробки дефініції та дослідження змістової складової зобов'язання, але логіко-семантичне дослідження поняття зобов'язання до сьогодні залишається проведеним фрагментарно і вимагає подальшого дослідження. Отже, метою статті є вдосконалення понятійного-категоріального апарату теорії права, відповідно завданням – проведення логіко-семантичного аналізу поняття «зобов'язання».

У зв'язку із розширенням сфери застосування поняття зобов'язання вимагає наукового переосмислення, оскільки нині існуюче, загально визнане та закріплене в цивільному законодавстві має суто цивільно-правове значення. Категорія зобов'язання має на багато глибшу сутність. Сприйняття його тільки через майнову та приватно-правову природу не розкриває всіх сутнісних аспектів цього явища.

Категоріальний апарат науки права не може бути незмінним. Він не тільки має відображати глибинну діалектику предмета правової науки, але й сам має змінюватись на цій основі, оскільки в нього включаються нові правові категорії, змінюються старі, змінюється зміст раніше сформова-

них понять, виключаються застарілі, такі, що вже себе вичерпали.

Накопичення нового матеріалу в правознавстві здійснюється наростаючими темпами. Зростання обсягів емпіричної бази є прямим наслідком нових процесів, що виникають у суспільстві в цілому та у сфері публічно-владних відносин, які формуються в незалежній Україні. Причиною таких процесів також є активізація більш широких наукових пошуків, які ведуться на стиках юридичної науки в середині галузевих наукових спеціальностей, а також із використаннями методів філософії, соціології, економіки, філології та інших. Зазначені процеси сприяють виникненню нових аспектів правових знань, їх кількісному та якісному приросту. Потік інформації, який постійно збільшується, а також інтеграція та диференціація знань потребують теоретичного осмислення та здійснюють постійний вплив на категоріальний апарат правової науки.

Поглиблення сутності та збільшення обсягу теоретичних уявлень про правові явища притаманних новим або таким, що змінюються державно-політичним суспільним умовам, тягнуть за собою розвиток понятійного апарату теорії права та галузевих правових наук. Причому такий розвиток має якісно новий бік, бо в понятійно-категоріальному апараті фіксуються виявлені нові ознаки та характеристики правової дійсності, що розширюють наші уявлення про право взагалі, та окремі його явища зокрема. Це означає зміну змісту правових категорій, які виражаються у встановленні нових ознак відповідних понять [1, с. 141–143].

При сучасному рівні інтеграцій знань не можна вважати, що процес розроблення та поглиблення правових знань – це результат роботи вчених правознавців виключно із використанням методів тільки правової науки. Дослідження, що проводяться на стиках суспільних наук, розширюють та

поглиблюють зміст та сутність правових категорій. В юридичній науці поширюються спеціальні методи інших наук. Використання лінгвістичних методів сприяє дотриманню діалектичного принципу всебічного охоплення предмета у дослідженні юридично-лінгвістичного тлумачення термінопонять. На доцільність виходу за межі власне права в царину логічних і лінгвістичних наук, звертають увагу більшість представників правової науки [2, 3, 4, 5].

Подібні спроби започатковуються у науковій вітчизняній літературі ще на початку ХХ століття. Основи для систематичного дослідження логічних особливостей мови права закладаються саме з метою його подальшого використання в юридичній герменевтиці [6, с. 36]. Для вдосконалення методологічного арсеналу правової науки, можуть застосовуватись лінгвістичні методи, оскільки «право... конструюється засобами мови» [7]. Прийоми і методи лінгвістики ще не отримали належного поширення в сучасній правознавчій науці, хоча «...теорія лінгвістики є тим місточком, який поєднує філософську і конкретно-наукову методологію» [8, с. 123]. Отже, використання лінгвістичних методів сприяє дотриманню діалектичного принципу всебічного охоплення предмета у дослідженні юридико-лінгвістичного тлумачення окремих мовних одиниць та текстів юридичного характеру.

Серед спеціальних методів тлумачення особливого значення надається розгляду смислу та інтерпретації, ролі та значення в аналітичній традиції, що орієнтована на логічний і семантичний аналіз природної мови та формалізованих мовних систем, на «можливість обґрунтування тверджень за допомогою семантичних правил мови [9]». Причому, аналіз значень мовних висловлювань формується на матеріалі розгляду «позачасового» механізму спілкування та комунікацій,

а взагалі аналітична традиція має за кінцеву мету побудову теорії смислу.

До юридичних понять та категорій науковці-правознавці застосовують спеціально-юридичний спосіб тлумачення, застосування якого вперше було обґрунтовано С. С. Алексєєвим. Він спрямований на те, щоб на базі юридичних знань розкрити зміст юридичних термінів, правових конструкцій тощо [10, с. 76]. У процесі тлумачення також істотне значення має дотримання вимог логіки, тому при тлумаченні слід застосовувати прийоми та правила логіки.

Сучасні тлумачні словники надають такі варіанти розуміння сутності зобов'язання: 1) поставлене перед собою завдання, обіцянка, що неодмінно повинні бути виконані; 2) грошовий позиковий документ; 3) зобов'язувати накладати на кого-небудь якісь обов'язки примушувати виконувати когось що-небудь; 4) зобов'язуватися брати на себе яке-небудь зобов'язання, давати обіцянку щось виконати [11, с. 380]. Це тлумачення не може бути прийнятне як задовільне, оскільки залишається не зрозумілою ні природа явища, ні сутність поняття.

Звернення до семантичного розбору слова «зобов'язання» показує, що такого єдиного українського слова довідкові видання не містять. Аналізуючи складові частини цього слова розбиваємо на елементи «зо-», «бо-», «в'язання» і знаходимо значення та походження кожного із зазначених елементів [12, с. 212].

Перший із аналізованих елементів «з, зо» в українській мові є одним із прийменників, що призначений для позначення сумісності. Походження цього слова пов'язане із литовським дієсловом *sam* «разом», грецьким *ὁμός* «спільний, подібний, разом».

Елемент «бо-» є сполучником причини. Також має закріплення у слов'янських мовах. Прикладом може бути чеська, словацька, польська старослов'янська мови, в яких цей спо-

лучник має значення «тому, що; отже» [12, с. 216].

Останній із аналізованих елементів слова «в'язання» має походження від українських слів зв'язок, зв'язь, зв'язаний. В інших слов'янських мовах знаходимо такі значення: російське – вязать; білоруське – в'язаць; словацьке – viazat'; польське – wiązać; чеське – vázati; старослов'янське – вАзати. Спільна основа vez- є результатом контамінації коренів жзъкъ «взъ-кий», грецького αἰχμη «зв'язую», латинського ango «звужую», а також можливо з литовського veĩžti «стягувати, стискати, давити».

Об'єднання початкового значення наведених елементів дає сутнісну характеристику явища «зо-бо-в'язання» як такого, яке може бути представлене у схемі «разом тому, що зв'язані (стягнені)».

Ще одна лінія семантичного аналізу обумовлюється тим, що зобов'язання вважають відносинами врегульованими нормами права, а тому стають правовідносинами. Так, з огляду на те, що зобов'язання направлене на виконання певної дії (чи бездіяльності), яка повинна бути виконана в майбутньому, то управомочений у відносинах суб'єкт, чекаючи виконання цієї дії, так би мовити довіряє іншій стороні – вірителю [13, с. 464]. Тобто виходимо на слово довіра, довіряти, вірити.

Когнітивний аналіз слова «довіра» та його похідних в індоєвропейських мовах свідчить про те, що воно пов'язане зі словами, які пов'язані зі словами, що позначають речі, дії, пов'язані із ритуалами жертвоприношень: «рогата худоба», «дерево», «вогонь», «висота» [14, с. 54]. На цій основі у процесі подальшого семантичного розвитку проходить оформлення поняття «довіра». Очевидно, що слово «довіра» вже з самого початку розширюється до значення «віра».

Ще одне поняття, яке може стати в низку аргументів латинське слово «credo» – довіра, віра. Е. Бенвеніст,

вивчаючи семантику цього слова в індоєвропейських мовах, зазначає, що воно не зводиться до теологічного значення віри в богів, у їх всемогутність, так само не зводиться до позначення жертвоприношення. Цей термін є досить ізольованим, оскільки використовується у певному змістовному контексті, який означає акт довіри (віри), який здійснюється по відношенню до Бога з метою отримання від Нього допомоги, блага [15, с. 85].

У цьому значенні «довірити» – означає передати іншому без ризику для себе, що є невід'ємним компонентом особистого існування і неминуче має повернутись. «Kred» означав своєрідний завдаток, ставку, щось матеріальне, але таке, що також торкається особистих почуттів. Е. Бенвеніст вважає, що це є відголоском сприйняття відносин між людьми та богами, коли вони інтерпретуються відповідно до принципу «я – тобі, ти – мені». У такому сприйнятті в «kred» вкладається зміст як акту жертвоприношення Богу. Проте йдеться не тільки і не скільки про відносини односторонньої залежності, але вже про відносини засновані на вірі. Така віра містить в собі впевненість в отриманні винагороди, тобто присвячуючи себе Богу людина чекає певної вигоди. Довіряти, вірити – означає віддавати свою довіру в заставу, але із наступним поверненням [15, с. 84–95].

Таке розуміння співзвучне із первинним значенням латинського слова «fides» – довіра, справжність. Показовим є те, що так само, як і для слова «kredo», семантичне значення та смислове навантаження слова «fides» ближче до слів кредит, довіра. Довіра в цьому випадку є особистісним, те, що передається в руки іншого і чим можна розпоряджатись. У свою чергу, той, хто має довіру, покладену на нього, може тримати цю особу в залежності.

Латинське «fides» є однокорінним із англійськими словами «fidelity» – вірність, лояльність, добросовісність;

«fidelity to duty» добросовісне виконання обов'язку; «fiduciary» довірена особа, заснований на довірі. Така тожність доводить подібність значень.

Наступною семантичною ланкою, що визначає специфіку змістового концепту зобов'язання, є англійське слово «trust» (віра, довіра, кредит) [16, с. 441] та однокореневі слова, наприклад «true» (вірний, правильний, відданий, чесний, правдивий, щирий) [17, с. 960]. У другій групі слів переважає немайновий зміст, особисте відношення, яке саме й є виразом залежності тієї особи, яка надала віру, кредит довіри, тобто стала вірителем, кредитором.

Сполучення зазначених вище когнітивних аспектів у концепті зобов'язання дає можливість вирішення тих протиріч, з якими зіштовхуються принципово не сумісні, на перший погляд, сучасні моделі зобов'язання у приватній та публічній сфері.

У структурі слова присутній елемент, який ставить використання терміно-поняття зобов'язання на одну логічну, семантичну, правову основу – зв'язок. У теорії права одне із поширеніших варіацій сприйняття зв'язок – відносини, а врегульовані нор-

мою відносини, відповідно сприймаються як правовідносини. Правовідносини існують і в приватній і в публічній сфері.

Це поняття за своєю сутністю охоплює характеристику конструкції суспільних відносини взагалі, що показує його віднесеність до загально-теоретичних категорій і можливість його застосування не залежно від галузей права, оскільки сутність цієї категорії відображена у залежності (взаємозалежності) (довірі) учасників визначених осіб, заснованої на зв'язку немайнового та/або особистісного характеру. Такий зв'язок може розглядатись у правознавстві як врегульовані правом відносини – правовідносини чи їх вид, тому вимагає до себе уваги з позиції теорії права, а не тільки цивільно-правової науки.

Таким чином, із логіко-семантичного аналізу випливає, що поняття зобов'язання має своєю сутністю взаємозв'язок осіб, заснований на немайновій залежності, який може виникати не залежно від сфери та бути врегульований правовими нормами. Наше дослідження не є остаточним, має проміжний результат і вимагає подальших розроблень в даному напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Васильев А. М.* Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М. : Юридическая литература, 1976. – 264 с.
2. *Законодательная техника* : [науч.-практ. пособ.] / под ред. Ю. А. Тихомирова. – М. : Городец, 2000. – 272 с.
3. *Козюбра Н. И.* Понятие и структура методологии юридической науки // Методологические проблемы юридической науки / отв. ред. Н. И. Козюбра. – К. : Наукова думка, 1990. – 134 с.
4. *Прадід Ю. Ф.* Методологія юридичної лінгвістики / Ю. Ф. Прадід // Науковий вісник НАВСУ. – 2001. – № 5. – С. 328–331.
5. *Рабінович П. М.* Трансформація методології вітчизняного права державознавства: досягнення і проблеми / П. М. Рабінович // Юридична Україна. – 2003. – № 1. – С. 20–25.
6. *Чулінда Л. І.* Юридично-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів : [монографія] / Л. І. Чулінда. – К. : Атіка, 2006. – 150 с.
7. *Колодій А.* Герменевтика юридична // Юридична енциклопедія : у 6 т. / гол. редкол. Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1. : А–Г. – 672 с.

8. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.
9. *Философский энциклопедический словарь*. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
10. *Проблемы теории права* / под ред. С. С. Алексеева. – М. : Юридическая литература, 1987. – 446 с.
11. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2004. – 1440 с.
12. *Етимологічний словник української мови* : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук та ін. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 2. – С. 212.
13. *Вільнянський С. Й.* Загальне вчення про зобов'язання. Антологія української юридичної думки : у 12 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична книга, 2008. – Т. 9. – С. 462–486.
14. *Маковский М. М.* Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: образы мира и миры образов / М. М. Маковский. – М., 1996. – 436 с.
15. *Бенвенист Э.* Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист. – М. : Логос, 1995. – С. 84–95.
16. *Англо-русский юридический словарь* / С. Н. Андрианов, А. С. Берсон, А. С. Никифоров. – М. : РУССО, 2005. – 512 с.
17. *Concise Oxford Russian Dictionary* : Англо-русский словарь / под ред. Пол Фалла. – М. : Весь мир; ИНФРА-М, 2005.

Завальна Ж. В. Використання логіко-лінгвістичного методу щодо визначення сутності поняття «зобов'язання»

У статті на основі порівняльно-лінгвістичного та логіко-семантичного методів здійснюється аналіз поняття «зобов'язання», в результаті якого визначаються його сутнісні складові, які можуть бути використані у правовій науці для конструювання загальної дефініції поняття зобов'язання.

Ключові слова: поняття, понятійний апарат, лінгвістичний метод, семантичний метод, правовідношення, зобов'язання, кредит, довіра.

Завальна Ж. В. Использование логико-лингвистического метода в определении сущности понятия «обязательство»

В статье с использованием сравнительно-лингвистического и логико-семантического методов проводится анализ понятия «обязательство», в результате которого определяются его составляющие, которые могут быть использованы в правовой науке для конструирования общетеоретической дефиниции обязательства.

Ключевые слова: понятие, понятийный аппарат, лингвистический метод, семантический метод, правоотношение, обязательство, кредит, доверие.

Zaval'na Zh. Utilization logico-linguistic of the method to the issue of idea of «obligation»

In the article using comparative-linguistic and logico-semantic methods, analysis of idea of «obligation» is given, as a result of which its constituents are determined, which can be used in legal science for constructing of general-theoretical definition of obligation.

Key words: idea, conceptual framework, linguistic method, semantic method, legal relation, obligation, credit, trust.